

VB 33337

d. 671

IV/4408

A SZENT ISTVÁN ÉVRE

MÉSZÖLY GEDEON

„ÁRPÁD-KORI MAGYAR IRODALMI EMLÉKEINK
NYELVI MAGYARÁZATA“

CÍMŰ TANÁRI KÉZIKÖNYVÉNEK

ELŐSZAVA

Erdélyi László Rector Magnificus
hírvetéllel és szeretettel

Mészöly Gedeon

XB 134173

SZEGED
1937

Leit. napló: _____ Lsz.: _____

_____ csoport: _____ szám.

Lelt. napló:

csoport:

Lelt. napló:

Lez:

csoport:

szám.

krakel 2965/a

Előszó.

Krisztus hitiért Szent István óta hogyan vitézkedett fegyverrel a magyarság: azt a történetírók jegyezték föl; tollal hogyan: azt az irodalomtörténetírók.

Krisztus magyar vitézeinek, a mi magyar papjainknak, Árpád-kori magyar írásaiból mindössze két pergamenlap maradt reánk, de körültekintő vizsgálattal ennyiből is látható: új hit és ősi nyelvművészet mint összeforr Árpád-királyaink korában. Annyira, hogy Árpád-királyok korabeli vallási irodalmunknak verses maradványa pogánykori költészetünkre is fényt vet, és versalakja ősi voltával megváltoztatja azt a fölfogást, mely szerint ősi költői emlékeinket a mi első papjaink írtották volna ki.

Helyes irodalomtörténeti megállapítások bizonyára csak akkor lehetségesek, ha a régi irodalmi szövegek nyelvi megértését lelkiismeretesen elvégzi a nyelvtörténet: de meg kell vallanunk, hogy az ó-magyar nyelvről a magyar nyelvtörténet meglehetősen ferdített képet ad, s az Árpád-kor magyar nyelvű irodalmi emlékeinek, a Halotti Beszédnek és Könyörgésnek meg az Ó-magyar Mária-siralomnak megtudható értelmét és szépségét sok helyen hibás fejtegetéssel homályosítja el.

Hangsúlyozom, hogy általában a személytelen magyar nyelvtörténet ebbeli gyarlóságairól van szó, nem művelőiéről, kik korunk tudós világának méltó büszkeségei. E megkülönböztetés azon a körülményen alapúl, hogy a magyar nyelvtörténet aránylag még igen fiatal tudomány, tehát jeleseinek minden valóságos jelessége dacára is még az előmunkálatok hiányai okozta nehézségekkel és a kezdet bizonytalanságaival küzködik, s olyan módszerbeli tévedésekre is csábít, amilyenek lehetetlenek volnának más, nagyobb multnak örvendő történeti tudományban.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J910021860

Hogy minél többen ellenőrizhessék a most mondottak igazságát, felelősségem tudatában szemléltető párhuzamot vonok a magyar nyelvtörténeti irodalom és a sok század óta mívelt, fejlesztett magyar történetírás módszeressége között úgy, hogy bemutatom a magyar nyelvtörténet néhány általánosan helyes eredménynek tartott elemi botlását abból a viszonylag sokból, amely mind amaz Árpád-kori két lapnyi emlékünknél nyelvi magyarázataival kapcsolatban esett meg. Csak olyan jellegű botlásokról szólok, amelyek megítéléséhez nem kell nyelvészeti szakképzettség, csupán történeti fölfogás, kritikai érzék és magyarul tudás.

Történetíróink már megütköznenek azon, aki a XVIII. század végén hamisított Székely Krónika alapján valamely történelmi munkában a *rabonbánság* intézményéről értekeznek: a magyar nyelvtörténet azonban a Halotti Beszéd magyarázása közben komoly adatoknak tekinti azokat a XX. század elején hamisított nyelvi adatokat, melyek azt füllentik, hogy Dunántúl és a Duna-Tisza közt így beszélnek: *önik* a kukorica, *meg-önött* a csemete, *megönik* a poszka állat, *meg* nem *önött* a kocsi, *meg* nem *önött* a kútágas, *meg* nem *önött* a kenyér, *meg* nem *önött* a kézfogó, *meg* nem *önött* a vétel, *meg* nem *önött* a munka, *meg* nem *önött* a szándék, *meg* nem *önött* a hóhányás. Erről a Halotti Beszéd magyarázhatása kedvéért hamisított *önik* ígéről még azt is tudni véli a magyar nyelvtörténet, hogy török eredetű szó. (LEHR ALBERT: MNy. V, 361. SZINNYEI: MNy. XXII, 244; PAIS: MNy. XXX, 108; MÉSZÖLY: MNy. XXIII, 154, Szegedi Füzetek III, 80).

Történetíróink Széchenyi fölléptét nem tennék — mondjuk — az ananjinói korbá, de a magyar nyelvtörténet a XIX. század eleje táján alkotott nyelvtani alakot is képes finn-ugor korbelinek tartani néhány ezer évnyi anachronismussal. (SZINNYEI: Nyhas⁷ 158; JALO KALIMA: FUF XVIII, 146; MÉSZÖLY: MNy. XXIV, 38—9 és 274 és Balassa Emlékkönyv.) Művészettörténetíróink nem állítanak azt, hogy — mondjuk — a budapesti Halász-bástya a Hunyadyak idejéből ránk maradt építmény, de a magyar nyelvtörténet négy évszázadnyi anachronismussal XV. századi nyelvmélekből igyekszik kiolvasni azt a mai nyelvtani alakot, melyről már a nyelvújítás egykori rostálója is megírta, hogy a nyelvújítás szüleménye.

(SZINNYEI Nyh.⁶ 115; MELICH: A magyar tárgyas igeragozás 74. MÉSZÖLY: A Halotti B. tárgyas elb. mult alakjai 90; LOVÁSZ IMRE: Értekezés a magyar nyelvújításról [1835.] 37. lap.)

A magyar történetírás a latin nyelvű kútfőket el nem mellőzné; a magyar nyelvtörténet pedig két lapnyi ó-magyar nyelvemlékünk magyarázásában négy-öt olyan helyen is mellőzte már a latin forrásszöveget, ahol e miatt megmásult az értelem, kicsavarodott az ó-magyar nyelvtan.

A Pray Codex egyik levelének első felén van a Halotti Beszédnek ez a jól ismert mondata: es odutta vola neki paradifumut *hazoa* — értsd: és adta vala neki a paradicsomot *házzá* azaz *házúl*, *ház* gyanánt. Legnagyobb nyelvtörténésziink azt bizonyították, hogy a *hazoa* szóban nem kereshetjük a 'domus' jelentésű *ház* szót, mivel az esetleges latin eredetiben nem lehetett a megfelelő latin szó: *domus*. Én fölszóltam, hogy a Halotti Beszéd pergamenlapjának hátsó felén a latin forrásban igenis ez olvasható: Delectabilem *domum* dederat ei dominus, scilicet *paradysum*. Az illető nyelvtudós e tévedését azzal mentette, hogy mikor cikkét írta, akkor a „Pray-codex más becses emlékeinkkel egyetemben bizonytalan időre el volt vonva a tudós és nem tudós kutatók vizsga tekintete elől.” Akkor nem jegyeztem meg, most is csak a módszerbeli közfelfogás jellemzése végett említem, hogy az illető akkor már évtizedek óta foglalkozott a Halotti Beszéddel, különben is azt a Pray Codex-beli latin sermo-t megtalálhatta volna szépen kiadva a Nyelvtudományi Közleményekben is (IV, 446), amely folyóiratnak éppen ő volt a szerkesztője, és amely folyóirat mindig hozzáférhető volt nemcsak a nem tudós, hanem a tudós kutatóknak is. Sőt ki volt adva az a sermo-részlet a Magyar Nyelvben is (I, 169), azon társaság folyóiratában, melynek ő volt az alelnöke. (SZINNYEI: NyK. XLIV; 113; MÉSZÖLY: MNy. XXII: 85; SZINNYEI: MNy. XV, 25—6.)

A latin forrás elhanyagolását mutatja a következő mulasztás is. Az Ó-magyar Mária-síralom szövegében *kinza*ffal van írva abban a versszakban, melyben az eredeti latin szöveg latin megfelelőül *crucieris*-t mutat. *Crucieris* a gimnáziumi I. és II. osztály számára írt latin nyelvtanok szerint ma is azt jelenti, hogy: *kinzassál*, de azért a magyar nyelvtörténet a magyar irodalomtörténet számára az Ó-magyar Mária-síralom

*kynza*ffel alakját nem úgy olvassa, hogy: *kínzassál*, hanem így: *kínzással*. Természetes, hogy meghamisúl a mondat többi részeinek is értelme, ha a fölszólító módú állítmányt eszközhatározónak nézik. (MÉSZÖLY: NyK. XLVIII, 56).

Azon a lapon, melyen a Halotti Beszéd van, van már latin forrásából is alul négy sor, úgyhogy erről a latin szövegről a magyar nyelvtörténet is kénytelen volt tudomást venni. Itt a lap alján olvasható: *optime nostis fratres... quanta gratia dominus deus gratificaverat primum Adam patrem nostrum*. A lap hátsó felén való folytatásban ez olvasható: *Considerate fratres, in quanta beatitudine constabat ille primus Adam*. Nyilvánvaló, hogy ha a *primus Adam* (nominativus) = 'első Ádám', akkor a *primum Adam* (accusativus) = 'első Ádámot'. Gyakori kifejezése a második Ádámban azaz Jézusban bízó régi vallási irodalmunknak. A magyar nyelvtörténet azonban nem tekinti a lap hátsó felén lévő *primus Adam*-ot, ezért nem érti meg a lap első felén lévő *primum Adam*-ot, s az 'első' jelentésű *primum*-ról azt hiszi, hogy adiectivum, s azt hiszi, hogy jelentése 'előszőr' (SZINNYEI: MNy. XXII, 163, 245; MÉSZÖLY: MNy. XXII, 86. A Halotti Beszéd tárgyas elb. mult alakjai 73.) Ez a tévedés aztán oka az ó-magyar nyelvtan egyik föltűnő hangtani és alaktani ferdítésének.

A magyar történetírás a régi krónikák és oklevelek tárgyalásakor azok szövegét stylustörténeti szempontból is vizsgálja, s lelkiismeretesen figyeli a latin stylusnak az illető tárgyak és korok szerint való változásait. Az ó-magyar szövegeket tárgyaló nyelvtörténet még vagy nem törődik a magyar stylustörténettel, vagy pedig a nyelvmélt-anyag kutatása helyett a tényekkel ellenkező stylustörténeti állításokat terjeszt téves nyelvtörténeti föltevések bizonyítására. Példát mondok. Ó-magyar hangtani és alaktani szempontból fontos tudnunk, hogy a Halotti Beszéd egyik alakja (*kinzotviatwl*) egyes, vagy többes birtok-e. A magyar nyelvtörténet vezére avval a téves állítással döntötte el a kérdést, hogy az egyház nyelvén „a pokolnak nem a gyötrelméről”, hanem a „gyötrelmeiről” szoktak beszélni. Pedig dehogy. A középkori magyar vallási irodalom emlékeiben éppen ellenkezők olvashatók: „vontassék a pokolnak örökké való gyötrelmére” (Lobk. C. 96); „harmad pokolnak gyötrelméről való gondolat” (Érs. 534.) stb. (SZINNYEI:

NyK. XXIX, 126; MÉSZÖLY: Szegedi Tud. Könyvtár I, 6; A Halotti Beszéd tárgyas elb. mult alakjai 48—60).

Igaz, hogy kevés sikerrel jár, mikor a Halotti Beszéd magyarázója belevág végigolvasni a latin forrást. Azt a szép, világos írást azért nem tudhatta megérteni a nyelvész, mert a *post-* jegyét *prius*-nak olvasta, a *trans*-ét *in*-nek. Így lett a Pray Codex sermo-jában a *postposuit*-ből *prius posuit*, a *transgressio*-ból *ingressio*, az értelemből értelmetlenség. (CZEBE: EPhK. XXXIX, 40; MÉSZÖLY: MNy. XXII, 84). A magyar történetírás a régi latin források rövidítéseinek föloldásában aligha követne el ilyesmit.

Történetírásunk jól tudja, hogy régi kéziratokban íráshibák is vannak, az íráshibáknak bizonyos rendszerük, megítélésükre bizonyos eszközök. A magyar nyelvtörténetnek azonban sok olyan fontos megállapítása, mely legrégibb nyelvemlékeinket is érinti, merő íráshibákon alapul. Példát mondok erre is. Gyakori íráshiba, hogy ha két betűcsoport ismétlődnek, néha egyik elmarad. Ugyanaz a kéz a *halálos*-t rendszeren *halalos*-nak írja, de kivételesen *halos*-nak; a *halálának*-ot rendszeren így: *halalanak*, de megesisik, hogy emígy: *halanak*; a *felele* szót rendszeren így: *felele*, de kivételesen így: *fele*. Régi kéziratainkban a *szeret* 'amat': *zeret*, a *szeretet* 'amor' pedig: *zeretet*, de néha figyelmetlenségből elmarad az egyik *et* s lesz a *zeretet*-ből hibásan *zeret* — s ebből a nyilvánvaló íráshibából megállapítja a nyelvtörténet, hogy az illető író nyelvében élt az 'amor' jelentésű *szeret* szó, illetőleg a régi nyelvben élt egy *szeret* főnév 'amor' jelentésben, melyben az *-et* főnévképző. (SZINNYEI: MNy. XXII, 242; MÉSZÖLY: MNy. XXIV, 95).

A magyar nyelvtörténet avval az állítással védi a magyar codexek íráshibáinak nem hiba voltát, hogy magyar codexeink a bennük levő latin szövegekben, lám, nem követnek el íráshibákat. Ez azonban csak nyelvtörténeti irodalmunk állítása, magyar codexeink latin szövegei pedig cáfolatul ilyen íráshibákat rejtegetnek: *Aua* (helyesen *Aue*) maria Lányi C. 2. *spirutus* (helyesen *spiritus*.) Szt. Dom. 202.

A magyar nyelvtörténet régi hangtanunk és alaktanunk kárára a helyesírástörténet terén is képes olyan tanokat hirdetni, melyek a történeti szellem hiányát mutatják. Vannak a beszédben olyan hangok is, melyek egyáltalában nincsenek

a beszélő tudatában, annál kevésbé lehetnek írásában, csupán a XIX. század második felében kezdik jelölni nyelvészeti szövegekben fonetikai jeggyel (ə) — a magyar nyelvtörténet azonban fölteszi, hogy már a XV. században olyan kiváló fonetikus volt a magyar codexíró, hogy ilyen tökéletlenül képzett hangokat is betűkkel jelölt (KNIEZSA: UJB. XI, 459). Következetes helyesírású a Bécsi és Münchener Codex, egyetlen hangzót sem jelöl *eio* betűcsoporttal, de a magyar nyelvtörténet fölteszi, hogy egyetlenegy szóban következetesen egyetlen szótagot jelölnek azzal a három betűvel azok a codexek, sőt még a Döbrentei C. is. (FLUDOROVITS: NyK. XLVIII, 290).

Stb., stb.

Ime, ilyenek azok a pillérek, amelyeken az ó-magyar szövegeket magyarázó történeti magyar nyelvtan nyugszik.

Nyugszik.

Összefoglaló mű előszava rendszerint azt tartalmazza, hogy milyen előzményeken épül föl az összefoglalás. Az én előszavam kénytelen volt ellenkező célt szolgálni: igazolása akar lenni annak, miért van szükség a Halotti Beszédnek és Könyörgésnek meg az Ó-magyar Mária-siralomnak új nyelvi magyarázatára, olyanra, mely igyekszik a magyar nyelvtörténetnek előbbiekben vázolt módszerhibáitól a tények megfigyeléséhez menekülni.

